

UPLYNULO 80 ROKOV OD SNP A BOJOV V DUKLIANSKOM PRIESMYKU¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Roky 2024 a 2025 sú a budú spájané s uplynutím 80 rokov od záverečnej fázy vari najtragickejšej udalosti v doterajších ľudských dejinách – druhej svetovej vojny. Jej koniec v Európe pripadá na 8. mája 1945, keď fašistické Nemecko podpísalo akt o svojej bezpodmienečnej kapitulácii na bojiskách v Európe. Definitívne sa tento vojnový konflikt skončil kapituláciou Japonska a podpisom príslušného aktu 2. septembra 1945. Do tohto dátumu od 1. septembra 1939, keď Nemecko napadlo Poľsko, zahynulo do 60 miliónov ľudí, a to či už ako vojaci na bojiskách v Európe, Ázii, Afrike a Tichomorí (tie neboli už len na dvoch ďalších obývaných kontinentoch: v Amerike a Austrálii) alebo ako civilisti. Navyše okrem nesmierneho zničenia množstva materiálnych statkov vojnový konflikt priniesol ešte i dovtedy nepoznaný jav v ľudskej civilizácii – masové vyvražďovanie židovského obyvateľstva (známe ako holokaust, v hebrejčine šoa) v špeciálnych nacistických koncentračných táboroch.

Pred 80 rokmi sa skutočné vojnové dianie dostalo aj na územie dnešného Slovenska. Počínanie vtedajšej klérofašistickej vlády slovenského štátu, vládneho režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ako verného spojenca Nemecka spolu s blížiacim sa frontom z územia Sovietskeho zväzu vďaka víťaznému postupu Červenej armády, ale aj postup Spojencov na západnom fronte, vyvolávalo silnejúci odpor odbojového hnutia tak v radoch civilného obyvateľstva, ako aj v oficiálnych ozbrojených armádných zložkách. Slovenské národné povstanie (SNP) sa stalo vrcholom tohto hnutia. Vypuklo 29. augusta 1944 (dohodnutým heslom na jeho začatie bola správa Začnite s vysťahovaním) a skončilo sa pádom centra SNP Banskej Bystrice 27. októbra 1944. Po mohutnom bombardovaní ho obsadili nemecké okupačné vojská. Neúspech SNP spôsobilo viacero faktorov. Jedným z nich bolo to, že Povstanie vyhlásili vojenský predstavitelia skôr ako to predpokladali vo svojich plánoch. Tie rátali hlavne s postupom Sovietskej armády. Vhodný termín mal byť ten, keď sa sovietske jednotky dostanú na úroveň Krakova, čo malo byť v poslednej dekáde januára 1945. Zmenu privodil vývoj na frontoch.

SNP predstavuje významnú udalosť v moderných slovenských dejinách, práve ním sa slovenská spoločnosť ako celok zaradila do protihitlerovskej koalície a napokon patrila medzi víťazov druhej svetovej vojny. Povstanie v ilegalite po materiálnej a finančnej stránke pomerne dobre pripravovali rôzne politické sily, odbojové orgány vytvárali členovia komunistickej strany (jej V. ilegálny výbor), sociálni demokrati a členovia rôznych skupín občianskeho odboja. Povstanie bolo cieľom zakotveným vo Vianočnej dohode z decembra 1943, v jej rámci vznikla (najprv ako ilegálna) Slovenská národná rada. Vyššie uvedené o prípravách platí tiež o Vojenskom ústredí v Banskej Bystrici na čele s generálom Jánom Golianom, i keď s ohľa-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.

dom na utajovanie neboli dotiahnuté prípravy v jednotlivých posádkach. V armáde slovenského štátu bolo mnoho dôstojníkov s jasným antifašistickým cítením a odporom voči ľudáckemu režimu. Veliteľom povstaleckej armády bol generál Rudolf Viest. Práve on vydal rozkaz, aby po potlačení SNP povstalci prešli na partizánsky spôsob boja.

Útok na nepriateľa brániaceho sa v horskom teréne patrí podľa vojenskej teórie i praxe k tým najzložitejším druhom boja. A práve o útoku cez horské masívy Karpát na pomoc SNP rozhodlo vrchné velenie Sovietskeho zväzu, stal sa najväčšou útočnou operáciou Červenej armády v horách počas druhej svetovej vojny. Tieto boje dostali pomenovanie Karpatsko-duklianska operácia, ako súčasť širšej Východokarpatskej operácie. Jej miesto v dejinách Československa a Slovenska je zvýraznené tým, že sa do nej zapojila najpočetnejšia súčasť československého vojska sformovaného počas druhej svetovej vojny v zahraničí – 1. československý armádny zbor v ZSSR. Nástup sovietskych vojsk a v ich rámci československých sa začal 8. septembra 1944 v predmestí poľského mesta Krosno smerom na poľské mestečko Duklu a Prešov. Podľa plánu mala operácia trvať päť dní. Príčin toho, že napokon trvala viac ako dva mesiace, bolo viac. Nemeckým vojskám úporne brániacim priestor Duklianskeho priesmyku a jeho okolie mala zasadiť úder od chrbta východoslovenská armáda generála Augustína Malára v zostave s dvoma divíziami. Došlo však k odzbrojeniu podľa odhadov 24 tisíc jej príslušníkov, a to v čase od 31. augusta do 2. septembra 1944, zvyšok asi deväť tisíc vojakov sa pred odzbrojením rozutekalo.

Exilová československá vláda v Londýne mala dohodu so sovietskou stranou, že na územie predvojnového Československa v bojoch v Karpatoch vstúpia ako prví československí vojaci. Prieskumnej hliadke čatára Nebiljaka sa ako prvej to podarilo ráno 6. októbra 1944 a priamo na ceste v Duklianskom priesmyku vztyčila čs. štátnu vlajku. Naplnili sa tak slová veliteľa 1. čs. armádneho zboru v ZSSR, neskoršieho prezidenta ČSSR, Ludvíka Svobodu – Buď Karpaty prejdeme, alebo na nich padneme!

Nemeckí fašisti si uvedomovali, aký význam pre ďalší vojnový vývin by mal vstup sovietskych vojsk na územie Československa, preto stoj čo stoj sa bránili v Karpatoch. Boje boli nesmierne kruté, zdĺhavé a aj vzhľadom na nedostatočnú pripravenosť a koordináciu útočiacich síl si vyžiadali množstvo obetí na ľudských životoch. Od septembra 1944 do prvej polovice januára 1945 stratila 38. armáda generála Kirilla S. Moskalenka 1. ukrajinského frontu maršala Ivana S. Koneva okolo 140 tisíc ľudí, z toho bolo asi 14 tisíc mŕtvych.² Dovedna 1 630 padlých, zomretých

2 Ako uviedol Igor Slepcev, takmer toľko vojakov stratila Sovietska armáda v Afganistane počas invázie, ale za obdobie deviatich rokov od decembra 1979 do februára 1989. Na poľskej strane Duklianskeho priesmyku je na viacerých miestach pochovaných päť tisíc sovietskych vojakov, deväť tisíc v štyroch spoločných hrobách pri Pamätníku Sovietskej armády vo Svidníku. Presné počty exhumovaných a do hrobov vo Svidníku prevezených telesných pozostatkov vojakov však neuvádzajú žiadne dokumenty, a nie je celkom jasné, či vôbec nejaké existovali.

a nezvestných a 4 069 ranených mal 1. čs. armádny zbor,³ počet padlých a ranených na nemeckej strane hlavne príslušníkov armádnej skupiny Heinrici sa odhadoval na 52 tisíc.

Z udalostí, ktoré sa odohrali pred 80 rokmi na jeseň 1944 si zaslúži zmienku ešte jedna čiastková. Ide o to, že prvá trvalo oslobodená obec na území bývalého Československa, je dedina Kalinov v pohorí Nízkyh Beskýd v dnešnom okrese Medzilaborce (leží deväť kilometrov od okresného sídla na sever). Kalinov bol oslobodený 21. septembra 1944 po zúrivých bojoch. Tento úspech bol dielom jednotiek 3. horského streleckého zboru pod velením generála Andreja J. Vedenina, išlo o súčasť 1. gardovej armády generálplukovníka Andreja A. Grečka 4. ukrajinského frontu generála Ivana J. Petrova. V bojoch o Kalinov padlo 1 200 sovietskych vojakov.

Udalosti spomínané v tomto texte mali neodškriepiteľný vplyv na ďalší vývoj v Československu a na Slovensku. S rešpektovaním konkrétnej historickej situácie bola zrejmá orientácia čs. exilovej vlády v Londýne na Sovietsky zväz. Vyplývala aj z postoja vlád západných mocností voči Nemecku pri podpise Mníchovskej dohody v roku 1938, týkajúcej sa Československa. Dôraz na slovanskú vzájomnosť a misiu Ruska pri ochrane menších slovanských národov pred ich germanizáciou sa staval dominantnejším. Kým v prípade postoja komunistického antifašistického hnutia voči Sovietskemu zväzu neboli od začiatku žiadne väčšie pochybnosti, v početnejších a ideovo rozvrstvenejších skupinách slovenského občianskeho odboja tento vzťah bol rozličný. Jeho kladnú podobu ich predstavitelia podmieňovali demokratizáciou spoločenského systému panujúceho v Sovietskom zväze ešte pred druhou svetovou vojnou. Práve vzťah voči Sovietskemu zväzu bol jeden z bodov, na ktorom sa trieštil československý nekomunistický zahraničný odboj. Presadeniu prosovietскеj orientácie čs. zahraničného odboja prial vývoj na bojiskách druhej svetovej vojny, keď od polovice roku 1943 bolo jasné, že Československo bude oslobodzovať Červená armáda, a nie západné mocnosti. Vplyv Sovietskeho zväzu na povojnové Československo sa stával čoraz viac nespochybniteľný. Februárové udalosti roku 1948 a režim, ktorý začal panovať ako ich dôsledok a následnej sovielizácie spoločenského života v Československu napokon v mnohom zabránil pozeráť sa dlhé desaťročia objektívnejšie na udalosti, o ktorých je tento text.

Použitá literatúra:

BYSTRICKÝ, Jozef. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska. 1. čs. armádny zbor v ZSSR a jeho účasť na oslobodzovaní Slovenska 1944 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav 2014. 448 s.

ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ, Mária, eds.: *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004)*. Bratislava : Vojenský historický ústav 2005. 284 s.

DRIBŇÁK, Marián – HOFÍREK, Tomáš. *Kalinov 1944 – 2014 Prvá oslobodená obec v bývalom Československu*. Svidník : Tlačiareň svidnícka, s. r. o., 2014. 143 s.

3 Na cintoríne pri Pamätníku čs. armádneho zboru, ktorý bol oficiálne otvorený v katastri obce Vyšný Komárnik 2. októbra 1949, je pochovaných 565 vojakov. Hroby československých vojakov sú aj na cintorínoch vo viacerých poľských dedinách a mestečku Dukla v prihraničnom poľsko-slovenskom pásme.

- HUSÁK, Gustáv. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965. 617 s.
- JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legiend*. Bratislava : Vydavateľstvo N Press, 2024. 560 s.
- LACKO, Martin. *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava : Slovart, 2008. 223 s.
- RICHTER, Karel. *Apokalypsa v Karpatech : Boje na Dukle bez cenzury a legend*. Praha : Ostrov, 2003. 376 s.
- RODÁK, Jozef. *Karpatsko-duklianska operácia*. Prešov : Adin, 2010. 72 s.
- RODÁK, Jozef. *Pozabudnutí hrdinovia: Vojnové a povojnové príbehy*. Prešov : Adin, 2012. 136 s.
- SVOBODA, Ludvík. *Z Buzuluku do Prahy*. Praha : Naše vojsko, 1960. 395 s.